

Пэрспэктывы эўрапейскай інтэграцыі Беларусі

Віталь Сіліцкі

5

Уводзіны

Праект «Заходні выбар для Беларусі» адлюстроўвае нашае бачаньне будучыні краіны як дэмакратычнай дзяржавы, інтэграванай у эўрапейскую палітычную, праўную і культурную прастору. Эўрапейская Беларусь – гэта ня проста мара купкі інтэлектуалаў, але мэта, якой, на нашу думку, павінна быць падпарадкаваная ўся лёгіка будучых дэмакратычных пераўтварэньняў. У такой узаемасувязі ёсьць свой асаблівы сэнс. У краінах Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы палітычныя, эканамічныя рэформы і эўрапейская інтэграцыя былі ня проста паралельнымі працэсамі, а шмат у чым узаемазвязанымі часткамі аднаго цэлага, якое вызначала кантэкст і сэнс посткамуністычнай трансфармацыі. «Вяртаньне ў Эўропу» – удалы палітычны лёзунг, які сфармуляваў квінтэсэнцыю рэформаў. Пэрспэктыва ўступленьня ў Эўрапейскі Зьвяз стала матарам радыкальных пераўтварэньняў, дазваляла падтрымліваць іх тэмп і глыбіню нават у той пэрыяд, калі сацыяльны і палітычны кошт рэформаў выяўляўся недазваляльна высокім для грамадзтваў і нацыянальных элітаў, а кансэнсус вакол неабходнасьці пераўтварэньняў атакаваўся палітычнымі апанэнтамі, што зьявіліся на хвалі грамадзкай незадаволенасьці іх вынікамі.

Эўрапейскія стандарты эканамічнай і палітычнай сыстэмаў, прынцыпы ўзаемадзеяньня дзяржавы і грамадзтва і вырашэньня міжнацыянальных

супярэчнасцяў давалі для рэфарматарскіх элітаў адказ на пытаньне, куды і да чаго яны павінны імкнуцца, якога канчатковага выніку павінен дасягнуць працэс рэформаў. У той жа час далучэньне да Эўрапейскага Зьвязу было ня толькі мэтай, якая апраўдвала балючыя і непапулярныя рэформы, але і сродкам, гарантыяй незваротнасьці вяршэнства закону, поўнага разрыву з таталітарным мінулым, пазбаўленьня ад страху. «Эўропа» ёсьць той фундамэнтальнай пераменнай, якая шмат у чым здольна патлумачыць адрозьненне ў дынаміцы і канчатковых выніках трансфармацыі паміж блёкамі посткамуністычных краінаў, дзе працэсы рэфармацыі ішлі, адпаведна, у кантэксьце і вонках кантэксту эўрапейскай інтэграцыі. Гэта ёсьць важным урокам для Беларусі, адзінай з усходнеэўрапейскіх краінаў, якой яшчэ трэба вызначыць для сябе траекторыю дэмакратычных і рынкавых рэформаў.

На шляху эўрапейскай інтэграцыі Беларусі паўстаюць, здавалася б, неадольныя перашкоды. Адна зь іх, безумоўна, знаходзіцца знутры самой Беларусі. Наколькі грамадзяне краіны ўсьведамляюць сябе часткай эўрапейскай цывілізацыі, яе культурнай і палітычнай традыцыі? Сёньня пра «вяртаньне ў Эўропу» мроіць найперш тая частка беларускага грамадства і (контр)эліты, у чым разуменьні гістарычны факт прыналежнасьці краіны да эўрапейскай цывілізацыі прымаецца як дадзенасьць. Аднак сёньня гэтая частка ўяўляе сабой значны, але яшчэ не дамінуючы сэгмэнт і, найважнейшае, яна ня мае вагароў прыняцьця стратэгічных рашэньняў, якія б вызначалі доўгатэрміновае разьвіцьцё краіны. Для астатняй часткі беларусаў Эўропа ўяўляецца *terra incognita*, якую ім трэба для сябе адкрыць у поўнай меры (калі, канечне, яны гэтага будуць прагнуць). Другая перашкода – унутры самой Эўропы, дакладней, Эўрапейскага Зьвязу, дзе ў значнай ступені адсутнічае ўспрыняцьце Беларусі як часткі эўрапейскай палітычнай і культурнай прасторы і элемэтарнага ўсьведамленьня існаваньня такой дзяржавы і нацыі. І ўсё-ткі ўва ўмовах, калі Беларусь і Эўрапейскі Зьвяз стаюцца беспасярэднімі суседзьмі, узьнікае неабходнасьць выпрацаваць новыя мэханізмы і прынцыпы ўзаемаадносінаў. У выпрацоўцы апошніх асабліва неабходна ўлічваць той факт, што пабудова «новага суседзтва» будзе ісьці ўва ўмовах найглыбейшай палітычнай, эканамічнай і сацыяльнай трансфармацыі Беларусі, незалежна ад таго, на які прамежак часу краіна працягне сваё існаваньне ўва ўмовах

аўтарытарнага рэжыму. Эўрапейскі Зьвяз можа дапамагчы дэмакратычным пераўтварэньням у Беларусі ў той меры, у якой беларускае грамадства здолее скарыстацца магчымасьцямі, якія адкрые перад ім супрацоўніцтва з ЭЗ для паглыбленьня і забесьпячэньня незваротнасьці тых рэформаў, якія раней ці пазьней пачнуцца ў краіне.

Эўрапейская будучыня новых суседзяў – пазыцыя ЭЗ

Пэрспэктывы эўрапейскай будучыні Беларусі і іншых усходнеэўрапейскіх краінаў – «новых незалежных дзяржаваў» – шмат у чым залежаць ад таго, наколькі будзе адкрыты для інтэграцыі сам Эўрапейскі Зьвяз. У цяперашніх умовах, калі ЭЗ ператварыўся зь міждзяржаўнага аб'яднаньня ў комплексны мэханізм, які шмат у чым арганізуе эўрапейскі кантынэнт як цэласьць, акурат ён дыктуе правілы гульні і рэгулюе рамкі магчымасьцяў для свайго атачэньня.

На сёньняшні дзень бачаньне «Эўропы вонках (beyond) ЭЗ» сфармулявана ў дакумэнце «Шырэішая Эўропа – суседства: новая апора для адносінаў з нашымі ўсходнімі і паўднёвымі партнёрамі», які фармулюе стратэгію ўзаемаадносінаў Эўразьвязу з сваімі «новымі суседзьямі» (краінамі, якія будуць межаваць з ЭЗ пасля ягонага пашырэньня ў 2004–2007 гг.) ува Ўсходняй Эўропе і краінамі паўднёвага Міжземнамор'я¹. У дакумэнце прызнаецца, што Эўразьвяз мае забавязаньні ня толькі перад новымі чальцамі, але і новымі суседзьямі ў справе забесьпячэньня сацыяльнай стабільнасьці і эканамічнага дынамізму. У дакумэнце ЭЗ прызнае інтарэс у падняцьці ўзроўню ўзаемінаў з суседзьямі на аснове ўзаемных вартасьцяў, прыхільнасьці да палітыкі, якая дазволіла б пазьбегчы новых расколаў у Эўропе і спрыяць стабільнасьці і росквіту ўнутры і вонках новых межў Эўразьвязу. У абмен на дэманстрацыю рэальнай адданасьці эўрапейскім вартасьцям новым суседзям абяцаецца роля ў эўрапейскім супольным рынку і крокі ў лібэралізацыі руху тавараў, паслугаў, капіталаў

¹ Wider Europe-Neighborhood: A New Framework for Relations with Our Eastern and Southern Members. Commission of the European Communities. Brussels, 11 March 2003. http://europa.eu.int/comm/external_relations/we/doc/com03_104_en.pdf.

і працоўнай сілы (чатыры свабоды). Апошнія ўлучаюць пэрспэктыву лібэралізацыі гандлю, лібэралізацыю, а магчыма, і скасаваньне візавых рэжымаў, шчыльнейшае супрацоўніцтва ў галіне навукі і адукацыі, захаваньня бясьпекі і г. д. У дакумэнце адзначаецца, што ў пэрспэктыве новыя суседзі змогуць быць зьвязаныя з ЭЗ настолькі шчыльна, наколькі могуць быць зьвязаныя краіны – не чальцы ЭЗ. Тым жа часам падкрэсьліваецца, што палітыка «новага суседзтва» выпрацоўваецца для краінаў, уступленьне якіх у ЭЗ не прадбачыцца ў сярэднетэрміновай, а тым больш у кароткатэрміновай пэрспэктыве. Уступленьне ў ЭЗ безумоўна выключана для краінаў паўднёвага Міжземнамор'я. Што ж тычыцца ўсходнеэўрапейскай чацьвёркі (якая ўключае Беларусь), то ў яе адносінах застаецца дзейным палажэньне дамовы пра Эўрапейскі Зьвяз, якое дае якой-любя эўрапейскай краіне магчымасьць падаць заяўку аб сяброўстве ў ЭЗ у выпадку, калі яна адпавядае крытэрам сяброўства ў ЭЗ, вызначаным Капэнгагенскай дамовай: дэмакратыя, выкананьне правоў чалавека і правоў мяншыняў, дзейсная рынкавая эканоміка, здольнасьць вытрымаць канкурэнтны прэсінг з боку ЭЗ, здольнасьць у поўнай меры выканаць усе забавязаньні чальца ЭЗ (улучна з ужываньнем эўрапейскага права). У той жа час перамовы пра сяброўства гэтых краінаў у ЭЗ ня могуць нават пачацца датуль, пакуль сам Эўразьвяз ня вырашыць для сябе пытаньня аб сваіх канцавых геаграфічных межах. Паколькі ў гэтай дыскусіі павінны прымаць паўнапраўны ўдзел і новыя чальцы, яе рэальны пачатак можна чакаць толькі цягам наступных некалькіх гадоў.

На наш погляд, у дакумэнце зроблены цалкам адэкватны акцэнт на тое, што інтэграцыя «новых суседзяў» з Эўразьвязам можа ажыцьцяўляцца толькі на аснове ўзаемна прымальных вартасьцяў і максымальна збліжанай інстытуцыйнай асновы, якая забяспечвае рэалізацыю гэтых вартасьцяў на практыцы. Іначай кажучы, перадумовай для эўрапейскай інтэграцыі ёсьць унутраная эўрапеізацыя краінаў – новых суседзяў. Выклікае аптымізм і тое, што ЭЗ падкрэсьлівае сваё імкненьне да таго, каб такое збліжэньне ажыцьцяўлялася на практыцы. Іншымі словамі, «новым суседзям» (асабліва ўсходнеэўрапейскім краінам, якія захоўваюць шанцы на сяброўства ў ЭЗ у доўгатэрміновай пэрспэктыве) прапануецца цалкам разумная альтэрнатыва: перш, як пачынаць перамовы пра далучэньне да ЭЗ,

стаць знутра Эўропай, або пахаваць для сябе надзеі на далучэньне. Апрача гэтага, дакумэнт прадугледжвае дастаткова шырокі спэктар перавагаў для «новых суседзяў» пры ўмове, што імі будуць здзейсьненыя крокі для збліжэньня свайго ўнутранага ладу з эўрапейскімі стандартамі і інстытутамі. На дадзеным этапе гэтыя магчымасьці прапісаныя без пазначэньня ўмоваў і часавых гарызонтаў, што, верагодна, будзе зроблена ў наступных, больш канкрэтных і дэталёвых дакумэнтах ЭЗ.

Нэгатыўным бокам дакумэнту можна лічыць «зьямшэньне» ў ім эўрапейскіх і незэрапейскіх суседзяў ЭЗ, што аўтаматычна кідае цень пэсымізму на эўрапейскую будучыню Украіны, Малдовы і Беларусі. Да таго ж, нягледзячы на пазытыўную рыторыку дакумэнту, думкі, якія выказваюцца некаторымі эўрапейскімі лідэрамі, даюць зразумець, што Эўропа на ўсход ад Бугу ўяўляецца імі незьдзяйсняльным і непатрэбным праектам. (Прыкладам можа быць нядаўняе выказваньне Рамана Продзі: «Для мяне ня мае ніякага значэньня, што ўкраінцы ці армяне пачуваюцца эўрапейцамі, таму што новазэляндцы таксама пачуваюцца эўрапейцамі»; сама пастанова праблемы так кідае цень на ўсю афіцыйную рыторыку ЭЗ аб «збліжэньні на аснове супольных вартасцяў»). І тут можна адразу адзначыць супярэчнасьці паміж мэтамі палітыкі новага партнэрства і інструмэнтамі, што прапануюцца для яе дасягненьня. Унутраны выбар на карысьць Эўропы ў краінах — новых суседзяў наўрад ці будзе магчымы пасля таго, як імі будзе пэўна адмоўлена ў сяброўстве ў Эўрапейскім Зьвязе. Таму сама пэрспэктыва адназначнага «не» іх сяброўству ў ЭЗ можа як найгорш паўплываць на ход іх далейшага разьвіцьця. Такое разьвязаньне пытаньня падняло б стаўкі тых сілаў, што будуць сваю стратэгію на лэзунгу «ў Эўропе нас ніхто не чакае» і перасьледуюць рэалізацыю мадэляў аўтарытарнага (ці паўаўтарытарнага) палітычнага ладу і бюракратызаванай эканомікі, якая працуе выключна на карысьць асобных алігархічных групак.

Таму для дэмакратычнай будучыні краінаў — новых суседзяў з захаду СНД, улучна зь Беларуссю, умовы збліжэньня з ЭЗ, межы і часавыя гарызонты павінны ўлічваць іх эўрапейскую прыналежнасьць. Аптымальнай інстытуцыйнай формай такога збліжэньня ў каротка- і сярэднеэрмінавай пэрспэктыве магла б стаць

выпрацоўка «Усходняга вымеру» (*Eastern Dimension*) у вонкавай палітыцы ЭЗ². Ідзецца як пра вышэйшы ўзровень ангажаваньня, так і пра вышэйшы парог умоваў, якім гэтыя краіны павінны адпавядаць. Безумоўна, узаемадзеянне з кожнай з канкрэтных краінаў павінна ўлічваць яе спэцыфіку, але гаворка павінна ісьці пра спэцыфіку ня мэтаў (канцавой мяжы інтэграцыі), а сродкаў для іх дасягненьня, што ўлічвала б розьніцу стартавых этапаў, зь якіх кожная краіна пачынае свой шлях да збліжэньня з Эўропай. Для Беларусі спэцыфіка палягае, безумоўна, у тым, што нашай краіне яшчэ трэба прайсьці праз этап дэмакратычнай трансфармацыі.

Аднак чаму ЭЗ павінен турбавацца гэтым і, як вынік, імкнуцца да шчыльнейшай інтэграцыі з эўрапейскімі «новымі суседзямі» і, у прыватнасьці, зь Беларусьсю? Найперш такая палітыка была б у інтарэсах самога Эўрапейскага Зьвязу, што выказаўся за правядзеньне палітыкі, якая дапамагла б пазьбегчы новага расколу Эўропы і спрыяць стабільнасьці і росквіту за новымі межамі Зьвязу, асноўнымі элементамі якой сталі б прасоўваньне рэформаў, устойлівага разьвіцьця і гандлю. Дасягненьне гэтых мэтаў (забесьпячэньне стабільнасьці, росквіту, эканамічнага дынамізму ў краінах – новых суседзях) стварае дадатковыя перадумовы для ўзмацненьня самой адзінай Эўропы. Гэтыя мэты ня могуць быць дасягнутыя без актыўных намаганьняў абодвух бакоў. Але пры адсутнасьці адэкватных інвэстыцыяў з боку ЭЗ і, што асабліва важна, выразна акрэсьленай для саміх новых суседзяў палітычнай прыхільнасьці, што гарантуе адэкватны пастаўленым мэтам узровень узаемаадносінаў, наўрад ці можна спадзявацца, што «новыя суседзі» будуць асабліва зацікаўленыя ў стварэньні «пасу добрасуседзтва» з свайго боку. Акурат таму нічоганерабленьне ня ёсьць альтэрнатывай для «новых суседзяў». Пытаньне толькі ў тым, ці будуць накіраваныя інвэстыцыі ў іх дэмакратычную і эўрапейскую будучыню або ў стварэньне новых санітарных кардонаў.

Беларусь – важнае зьвяно ў ланцугу новых суседзяў ЭЗ і, што істотна, эўрапейскі, беспасярэдні сусед Эўразьвязу, супольная мяжа зь якім складацьме

---

² Больш падрабязна аб прапановах наконт *Eastern Dimension* гл.: С. Guicherd, *The EU and Belarus: From a Zero to a Positive Sum Game // EU and Belarus: Between Moscow and Brussels*. London: The Federal Trust, 2002. P. 317–336.

найбліжэйшым часам больш за 1000 кілямэтраў. У гэтых умовах узаемная незацікаўленасць у шчыльнейшых стасунках зь Беларуссю з эўрапейскага гледзішча апраўдаецца толькі тады, калі меркаваць, што Беларусь застанеца назаўсёды тым, чым яна ёсць цяпер — непрыемным з пункту гледжання палітычных рэаліяў, але ня надта турбатлівым суседам. Аднак меркаваць, што рэжым Лукашэнкі і надалей забяспечыць спакой і лад на ўсходніх межах ЭЗ, было б найўна. Беларусь будзе вымушана зьмяніцца, і ў інтарэсах ЭЗ, каб яна зьмянілася ў лепшы бок. Іначай, калі працэсы пераменаў будуць адбывацца ў ва ўмовах палітычнай нестабільнасці і эканамічнага крызысу, можна чакаць абвастрэння ўсяго комплексу спадарожных праблемаў (такіх, як інтэнсыфікацыя незаконнай міграцыі, наркатрафіку, гандлю людзьмі і г. д.), нэгатыўныя наступствы якіх, безумоўна, адаб'юцца на ЭЗ.

Апрача таго, гістарычныя, культурныя, эканамічныя і чалавечыя сувязі Беларусі з краінамі — новымі суседзямі ствараюць асаблівы інтарэс у Польшчы, Літвы і Латвіі ў падтрыманні шчыльных адносінаў зь Беларуссю. Ня будучы часткай Эўропы палітычна, у працэсе пашырэння ЭЗ Беларусь дастаткова шчыльна «ўцягваецца» ў яго эканамічна, што стварае новыя магчымасці для ўзмацнення эўрапейскага ўплыву ўнутры краіны. І, безумоўна, цэлы шэраг пытанняў (такія, як узаемадзеянне ў абсягу транспарту, аховы навакольнага асяроддзя, барацьбы з злачыннасцю ці незаконнай міграцыяй) будзе непазьбежна штурхаць бакі да збліжэння.

Нарэшце, збліжэнне з новымі суседзямі — далёка не дабрачыннасць. Шматразовае павелічэнне аб'ёмаў гандлю з краінамі Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы ў часе іх інтэграцыі ў ЭЗ стварала перадумовы для больш дынамічнага эканамічнага росту ў самім Эўразьвязе. Няма падставаў сумнявацца, што ў меру правядзення эканамічных і палітычных рэформаў Беларусь зможа стаць як рынкам збыту для эўрапейскіх кампаніяў, так і пунктам прызначэння іх інвэстыцыяў.

Такім чынам, судзеянне эўрапейскай інтэграцыі «новых суседзяў» — адзіная магчымасць для ЭЗ стварыць «пас стабільнасці і росквіту» на сваіх усходніх межах. Правядзненне такой палітыкі ня ёсць дабрачыннасцю да «новых суседзяў». Замест гэтага яе варта разглядаць як інвэставанне ў будучыню самога ЭЗ.

Беларусь: нэгатыўныя і пазытыўныя перадумовы для эўрапейскай інтэграцыі

Палітычны рэжым

Ці можна гаварыць сёння пра эўрапейскую будучыню і эўрапейскія перспектывы Беларусі? Бадай як ніводная краіна ў Эўропе Беларусь сёння далёкая ад адпаведнасці любому з капэнгагенскіх крытэраў. Корань бальшыні праблемаў – у характары палітычнага ладу краіны, асаблівасцямі якога ёсць канцэнтрацыя абсалютнай улады ў руках прэзідэнта, дэкарацыйны характар інстытутаў прадстаўнічай улады, несвабодныя і несправядлівыя выбары, цензура сродкаў масавай інфармацыі і адкрытае грэбаваньне правамі чалавека. За апошнія два гады (з моманту пераабраньня Аляксандра Лукашэнка на пасаду прэзідэнта ў 2001) назіраецца тэндэнцыя ўзмацненьня жорсткасці палітычнага рэжыму і ягонай султанізацыі (узмацненьня самавольства з боку адзінаасобнага кіраўніка і пабудова ўсёй сыстэмы ўлады за прынцыпам адданасці першай асобе). Прыкладамі такой тэндэнцыі могуць быць рэпрэсіі супраць незалежных сродкаў масавай інфармацыі і няўрадавага сэктару, уціск правоў неправаславаўных рэлігійных канфэсіяў, узмацненьне палітычнага кантролю ў ВНУ і спробы аднавіць сыстэму ідэалогічнага кантролю над усім грамадзтвам, што на практыцы выражаецца ў перасьледзе іншадумства. Усё гэта прыводзіць да рэзкага скарачэньня магчымасцяў для самаарганізацыі грамадзянскай супольнасці і звужэньня існуючых некалькі гадоў зонаў аўтаноміі ад палітычнай гегемоніі ўлады. Варта адзначыць, што палітыка самаізаляцыі, найперш ад заходняй і эўрапейскай супольнасці, ёсць неад’емнай часткай стратэгіі беларускіх уладаў для падтрыманьня аўтарытарнага кантролю ўнутры краіны.

Зьмена палітычнага рэжыму і пераход да дэмакратыі ёсць неабходнай умовай для аднаўленьня і нармалізацыі адносінаў Беларусі з Эўропай, і толькі ў гэтым выпадку можна казаць пра якія-кольвечы перспектывы эўрапейскай інтэграцыі краіны. Якой бы малаверагоднай не здавалася перспектыва дэмакратызацыі ў найбліжэйшы час, пра яе нельга гаварыць як пра нешта наймавернае. Разам з палітычнымі тэндэнцыямі, якія паглыбляюць бездань паміж Бе-

ларусьсю і заходняй супольнасьцю, унутры краіны назіраюцца пэўныя сацыяльныя, эканамічныя і культурныя працэсы, якія пры іх разьвіцьці здольныя стварыць у дастаткова кароткі па гістарычных мерках прамежак часу перадумовы для пераходу да дэмакратыі (гэтыя перадумовы будуць часткова апісаныя ніжэй). Выбудова палітыкі ўзаемаадноснаў з краінай, безумоўна, павінна ўлічваць гэтую пэрспэктыву і не прымаць цяперашнія палітычныя рэаліі як канстанту. Аўтарытарны рэжым — стадыя палітычнага разьвіцьця, празь якую на працягу ранейшых дзесяцігодзьдзяў апрача Беларусі праходзілі многія эўрапейскія краіны (некаторыя зь іх у значна больш жорсткай форме), якія ў пэўныя гістарычныя этапы сутыкаліся зь цяжкасьцямі пераходу ад патрыманяльнай да грамадзянскай супольнасьці і цярпелі на гэтым шляху паразы. Падобныя рэжымы трансфармаваліся і зьніклі ў выніку працэсаў унутранай палітычнай і сацыяльнай эвалюцыі, пры ўзьдзеяньні вонкавых фактараў, дзякуючы салідарнасьці і дзеяньням вольнага сьвету. У гэтым сэнсе досьвед Беларусі наўрад ці ўнікальны для Эўропы, нават нягледзячы на прыкметнае адставаньне краіны ў сваёй палітычнай эвалюцыі ад іншых краінаў, улучаючы суседзяў з падобным гістарычным лёсам. Мноства фактараў, такіх, як трансфармацыя палітычнай культуры і сацыяльнай структуры беларускага грамадства, паступовае вычарпаньне магчымасьцяў эканамічнай сыстэмы, што склалася сёньня ў Беларусі, а таксама зьмена замежнапалітычнага кантэксту (напрыклад, адыход у мінулае рэцыдываў «халоднай вайны», якія захоўвалі за рэжымам Аляксандра Лукашэнкі статус «апошняй цьвердзі» на шляху пашырэння НАТО на ўсход у сьвядомасьці расейскіх палітычных элітаў), робяць такую эвалюцыю ў будучыні ня толькі верагоднай, але і неўнікнёнай. У той жа час варта адзначыць адну ўнікальную (прынамсі, для рэгіёну заходняга СНД) рысу палітычнага разьвіцьця Беларусі: паколькі ў краіне толькі мае адбыцца пэрыяд эканамічных і палітычных рэформаў, краіна (у адрозьненьне ад, напрыклад, Украіны і Малдовы) мае шанец на тое, каб філіязофія і стратэгія гэтых рэформаў ад пачатку будаваліся на грунце прынцыпаў, якія павышалі б яе шанцы на збліжэньне з Эўропай. Пачынаючы рэформы з «нуля», Беларусь можа скарыстацца перавагай, якую маюць тыя, хто ідзе ззаду: веданьне наступстваў ажыццяўленьня альтэрнатыўных стратэгіяў рэформаў, балянсу набыткаў і стратаў як для ўсяго грамадства, так і для яго асобных групаў, пазбаўленьне ад ілюзіяў,

уласьцівых ранейшым спробам рэформаў (напрыклад, такіх, што больш павольныя рэформы дазваляюць правесці іх менш балюча для грамадства), дае шанец пазьбегчы некаторых балючых памылак у вызначэньні будучага эканамічнага і палітычнага ладу краіны і ня трапіць у інстытуцыйную інэрцыю, калі недасканалыя інстытуты абрастаюць групамі інтарэсаў, што замянаюць іх рэфармаваньню, што, у сваю чаргу, выракае краіну на існаваньне ў падвешаным стане паміж дэмакратыяй і аўтарытарызмам, рынкам і бюракратызаванай алігархічнай сыстэмай, і нарэшце, Эўропай і «постсавецкай прасторай». Будучыя рэформы – гэта шанец на эўрапеізацыю Беларусі, які павінен быць усвядомлены як унутры краіны, так і ў Эўропе.

Беларуская эканамічная мадэль

Няздольнасьць да сёньняшняга часу стварыць дзейсную рынкавую эканоміку ёсьць адной з галоўных перашкодаў, якая робіць праблематычным эўрапейскую інтэграцыю Беларусі. З адмовай ад рэфармаваньня эканомікі беларускія ўлады выраклі эканоміку краіны на існаваньне ўва ўмовах, якія нечым нагадваюць рэаліі савецкай сыстэмы ў абмежаваных рамках расейска-беларускага саюзу. Беларусь у асноўным захавала старую савецкую індуст-

Гандаль Беларусі і ЭЗ – цяперашнія і новыя чальцы (1-ая палова 2002 г.)

	Усяго, % ад агульнага аб'ёму	Экспарт, % ад агульнага аб'ёму	Імпарт, % ад агульнага
аб'ёму			
Зь цяперашнімі чальцамі ЭЗ *	15,8	16,8	15,3
Зь цяперашнімі чальцамі + новымі чальцамі ЭЗ** 28,0		34,6	21,7

* Аўстрыя, Бэльгія, Вялікабрытанія, Нямеччына, Грэцыя, Данія, Ірляндыя, Гішпанія, Італія, Нідэрлянды, Фінляндыя, Францыя. Зьвесткі па Швэцыі, Партугаліі і Люксембургу адсутнічаюць.

** + Баўгарыя, Вугоршчына, Латвія, Летува, Польшча, Славаччына, Славенія, Чэхія, Эстонія. Зьвесткі па Мальце і Кіпры адсутнічаюць.

Крыніца: МЗС РБ.

рынную базу, амаль цалкам арыентаваную на расейскія рынкі збыту. Эўразьвяз займае нязначную ролю ў якасьці гандлёвага партнэру Беларусі, пры гэтым яна зьнізіцца яшчэ больш, калі адкінуць перапрацоўку і рэкспарт расейскіх энэрганосьбітаў на Захад. Аднак з уступленьнем у ЭЗ новых чальцоў сытуацыя значна мяняецца.

Структурай свайго гандлю Беларусь шмат у чым нагадвае клясычную краіну трэцяга сьвету, чымі асноўнымі артыкуламі экспарту ёсьць сыравіна і прадукцыя лёгкай прамысловасьці*. Варта адзначыць, што акурат гэтыя артыкулы найчасьцей падпадаюць пад антыдэмпінгавыя абмежаваньні ЭЗ, і з гэтай прычыны далучэньне краінаў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы да Эўрапейскага Зьвязу ставіць пад пагрозу і беларускі экспарт у гэтыя краіны. Варта таксама адзначыць і мізэрную долю эўрапейскіх інвэстыцыяў у беларускай эканоміцы, што, зрэшты, ёсьць наступствам антырынкавай эканамічнай палітыкі беларускіх уладаў, якая ў прынцыпе гамуе даплыў у краіну простых замежных інвэстыцыяў. Такім чынам, на сёньня ў эканамічным пляне Беларусь уяўляе інтарэс для ЭЗ амаль выключна як транзытны калідор для расейскіх нафты і газу. Такая сытуацыя існавала не заўсёды. На пачатку 1990-х гг. гандлёвыя сувязі Беларусі амаль пароўну разьмяркоўваліся паміж Расеяй і ЭЗ. Нельга казаць, што Эўропа не выказвала пэўнага інтарэсу да Беларусі і яе рынку. Нават у апошнія некалькі гадоў існавала пэрспэктыва рэалізацыі буйных праектаў некаторых з галоўных эўрапейскіх карпарацыяў (IKEA, Phillips ці Volkswagen), якія, аднак, скончыліся няўдачай дзеля антырынкавай палітыкі беларускіх уладаў. На пераадоленьне эканамічнай бездані, якая адасабляе Беларусь ад Эўропы, спатрэбіцца даволі вялікі прамежак часу. Першым крокам у гэтым кірунку павінны стаць эканамічныя рэформы ў самой Беларусі. Толькі пасля таго, як беларуская эканоміка будзе пераведзеная на рынкавыя рэйкі, можна будзе гаварыць пра набліжэньне яе эканамічнай мадэлі да эўрапейскай, пра збліжэньне нацыянальнага і эўрапейскага заканадаўстваў,

* Аднак варта адзначыць адну цікавую драбніцу: у падобным становішчы былі і шмат якія краіны ЦУЭ перад дэмакратычнай трансфармацыяй. Яны запазычвалі заходнія тэхналогіі толькі дзеля таго, каб пастаўляць свае прамысловыя тавары ў краіны РЭУ, і экспартавалі на Захад пераважна нізкатэхналягічныя вырабы. Потым сытуацыя крута зьмянілася: напрыклад, доля высокатэхналягічных тавараў у экспарце Вугоршчыны вырасла за апошнія 15 гадоў з 6 да 50%.

стандартаў і г. д., усяго таго, што дазволіць вывесці адносіны на якасна новы ўзровень.

Гаворачы пра стан беларускай эканомікі, варта паўтарыць тое, што было сказана ў папярэдніх разьдзелах. Беларуская эканоміка асуджана на рэформы, незалежна ад таго, жадаюць гэта ўсьведамляць уладныя эліты ці не. Гэтая непазьбежнасьць фармуецца як аб'ектыўным станам рэчаў і немагчымасьцю доўгатэрміновага падтрыманьня цяперашняй эканамічнай мадэлі, так і зьменай вонкавых варункаў яе функцыянаваньня. У шэрагу апошніх варта назваць зьмену кантэксту беларуска-расейскіх стасункаў, што робіць праблематычным далейшае падтрыманьне нерэфармаванай беларускай эканомікі шляхам расейскіх прэ-фэрэнцыяў і ін'екцыяў бясплатнай дапамогі, узрастаньне канкурэнтнага прэсінгу на ўнутраным і вонкавых рынках, а таксама выклікі, якія ствараюцца ў выніку пашырэньня ЭЗ і пэрспэктывы ўступленьня краінаў-суседзяў і самой Беларусі ў Сусьветную гандлёвую арганізацыю. Нават цяперашні палітычны рэжым ўсьведамляе непазьбежнасьць эканамічных пераўтварэньняў і таго, што яны могуць пазбавіць яго многіх інструмэнтаў палітычнага кантролю і выклікаць палітычныя зьмены ў краіне. У той жа час Беларусь, як раней і краіны Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы, сутыкнецца з праблемай выбару шляху, выбару мадэлі рынкавай эканомікі (паміж «лібэральнай» заходняй і «бізантыйскай» перакручанай мадэльнаму рынку), і ад гэтага выбару шмат у чым будзе залежаць ня толькі палітычная, але і цывілізацыйная будучыня краіны. Падтрымка ЭЗ будучых рынкавых пераўтварэньняў у Беларусі дапаможа задаць яе рэформам цывілізаваны эўрапейскі вэктар.

Трансфармацыя палітычнай культуры і масавай сьвядомасьці беларускага грамадства

Няўдача першай спробы дэмакратычнай трансфармацыі Беларусі ў 1990-х гг. была шмат у чым абумоўлена станам беларускага соцыюму, ягоным непрыняцьцем ня проста ідэі пераменаў, але і зьмены звычлага ладу жыцьця, узаемаадносінаў паміж дзяржавай і грамадствам і ўнутры самога грамадства. Мінулае дзесяцігодзьдзе стала пэрыядам найглыбейшай сацыяль-

най эвалюцыі, пераасэнсаваньня старых догмаў, балючага, але непазьбежнага разьвітаньня з ладам жыцьця, успадкаванага з савецкіх часоў, і засваеньня на ўласным досьведзе наступстваў уласнага выбару, зробленага ў ліпені 1994 г. У беларускім грамадзтве імкліва адыходзяць у мінулае антырынкавыя стэрэатыпы, узрастае разуменьне неабходнасьці дэмакратычных інстытутаў, зьмяняецца сыстэма запытаў грамадзтва да дзяржавы, зьмяншаецца грамадзкае непрыняцьце сацыяльнай дыфэрэнцыяцыі, павялічваецца талерантнасьць да іншадумства. За апошнія некалькі гадоў можна назіраць паскарэньне гэтых працэсаў. Прыкладам могуць быць зьмены ў палітычных арыентацыях беларускага грамадзтва, што адбыліся ўсяго толькі за паўтара году з часу правядзеньня прэзыдэнцкіх выбараў 2001 г. Як бачна, у вартасна-сьветапоглядным аспэктце беларускае грамадзтва імкліва адыходзіць з-пад уплыву аўтарытарнай сыстэмы, у якой яно вымушана існаваць.

Гэтыя працэсы адбываюцца дзякуючы і насуперак аўтарытарнаму статус-кво, уласьціваму апошнім часам адносінам грамадзтва і дзяржавы. Насуперак

Зьмена палітычных арыентацыяў беларускіх выбарцаў паміж прэзыдэнцкімі выбарамі 2001 г. і мясцовымі выбарамі 2002 г.

	Будучы прэзыдэнт павінен (лета 2001)	Дэпутат мясцовай Рады, за якога я зьбіраюся галасаць, павінен (восень 2002)
Быць прыхільнікам рынкавай эканомікі	54,0	67,3
Быць прыхільнікам плянавай эканомікі	24,1	23,0
Быць прыхільнікам падзелу ўладаў	41,1	54,2
Быць прыхільнікам канцэнтрацыі ўлады ў адных руках	34,0	38,5
Быць прыхільнікам незалежнасьці Беларусі	37,5	40,9
Быць прыхільнікам саюзу з Расеяй	44,7	51,5
Быць прыхільнікам працягу курсу, які праводзіцца прэзыдэнтам	32,6	9,7
Быць прыхільнікам радыкальнай зьмены праводжанага прэзыдэнтам курсу	49,0	83,0

Крыніца: Незалежны інстытут сацыяльна-эканамічных і палітычных дасьледаваньняў.

таму, што грамадзяне ў працэсе сацыяльнага навучаньня супрацьстаялі дзяржаўнаму прапагандысцкаму і рэпрэсіўнаму апарату, які спрабаваў затрымаць той стан, які зрабіў магчымым фармаваньне цяперашняй сыстэмы ўлады. Дзякуючы таму, што беларусы на ўласным досьведзе маглі вывучыць альтэрнатывы дэмакратыі, суаднесьці іх уласныя спадзяваньні з рэальнасьцю, у якой яны апынуліся.

Дэмакратызацыя масавай сьвядомасьці і палітычнай культуры беларускага грамадства ёсьць неабходнай умовай ягонага дэмакратычнага і эўрапейскага разьвіцьця. Гэтыя працэсы даюць падставу для аптымізму на фоне дастаткова сумнай карціны разьвіцьця палітычнага рэжыму ў краіне. Аднак дадзеныя працэсы яшчэ не дасягнулі крытычнай адзнакі, за якой усьвядомленая грамадзянамі неабходнасьць у пераменах мабілізуе іх на дасягненьне гэтых зьменаў. Па-першае, сацыяльная база аўтарытарнага рэжыму хаця і зьмяншаецца, але ўсё яшчэ ахоплівае даволі значны сэгмэнт грамадства (паводле ацэнак незалежных сацыёлягаў, прыблізна 20—30%). Па-другое, дэклараваная большынёй прыхільнасьць вартасьцям дэмакратыі і рынку сёньня ўсё яшчэ адлюстроўвае хутчэй усьведамленьне прывабнасьці карцінкі цывілізаванага эўрапейскага жыцьця, чым успрыняцьце іх аб'ектыўнымі вартасьцямі, за якія грамадства гатова заплаціць належную цану. Напрыклад, дэкларуючы жаданьне жыць ува ўмовах вольнай рынкавай эканомікі, большыня грамадзянаў краіны ўсё-ткі лічыць неабходным, каб дзяржава рэгулявала цэны і забясьпечвала ім мінімальны ўзровень дабрабыту. Прымаючы дэмакратыю, значная частка беларускага грамадства арыентуецца на харызматычнага лідэра, здольнага самастойна правесьці неабходныя пераўтварэньні і зьмяніць сытуацыю ў краіне да лепшага. Падобныя праявы «падвойнай сьвядомасьці» лёгка вытлумачыць як наступства паступовасьці працэсаў сацыяльнай эвалюцыі, якія маюць пэўныя пераходныя стадыі. Але тое, што такія працэсы ідуць, прычым значна хутчэйшымі тэмпамі, чым можна чакаць, улічваючы рэаліі палітычнага жыцьця ў Беларусі, адмаўляць нельга.

Шмат у чым вышэйапісаная сацыяльная эвалюцыя стала магчымай таму, што Беларусь усе апошнія гады не была цалкам закрытай краінай, адгароджанай жалезнай заслонай ад эўрапейскіх і агульнасусьветных працэсаў. Так,

паводле афіцыйнай статыстыкі, штогод ня менш траціны грамадзянаў Беларусі пакідаюць межы краіны. За межамі СНД за апошнія гады пабывалі прыблізна 40% грамадзянаў. І дарма што для бальшыні зь іх замежны турызм абмяжоўваўся камэрцыйнымі паездкамі ў Польшчу, нават такі від турызму аказваў вялікі ўплыў на сьвядомасьць беларусаў, штурхаў іх да крытычнага ўспрыняцьця афіцыйнай прапаганды, якая малюе жахлівыя карціны ў краінах, што пайшлі далей за Беларусь у рэформах, і больш зычлівага стаўленьня да палітычных і эканамічных альтэрнатываў. Гэта ў поўнай меры можна ацаніць на прыкладзе маладога пакаленьня, якое ў значна большай ступені пазбаўлена таталітарных догмаў і мае прыхільнасьць да ідэяў эўрапейскага шляху разьвіцьця краіны. Безумоўна, магчымаць падарожнічаць, працаваць і атрымліваць адукацыю на Захадзе, кантактавацца з пагодкамі і партнэрамі ў сьцеўве Інтэрнэт адыгралі тут важную ролю (тут жа адзначым, што такія магчымаць існавалі для маладых беларусаў у значна меншай ступені, чым для іх пагодкаў у рэгіёне, улучна з Украінай і нават Расеяй). Узьнікненьне «папяровай заслоны» паміж Беларусью і Эўрапейскім Зьвязам пасьля ўвядзеньня візавага рэжыму з краінамі-суседзьмі, што ўступаюць у ЭЗ, можа прывесць да таго, што гэтыя безумоўна важныя для будучыні краіны працэсы будуць ці заповолены, ці павернутыя назад.

Нацыянальная і эўрапейская самасьвядомасьць

Дэмакратыі не бывае бяз дэмасу. Пачуцьцё супольнага лёсу і салідарнасьці, што складае падмурак нацыянальнай самасьвядомасьці, ёсьць неабходнай умовай для ўзьнікненьня ў соцыюме імкненьня да стварэньня дэмакратычных інстытутаў. Праблемай беларускага грамадства ёсьць не адсутнасьць усведамленьня прыналежнасьці да ўласнай краіны і ўспрыняцьця сябе як народу і нацыі, а хутчэй адсутнасьць адзінага разуменьня таго, чым ёсьць Беларусь і беларускі народ. Безумоўна, працэсы кансалідацыі і разьвіцьця нацыянальнай самасьвядомасьці ў Беларусі ідуць ізноў-такі і насуперак, і ў нейкай ступені дзякуючы цяперашняму палітычнаму курсу. Аднак сытуацыя далёка ня блізкая да пэўнасьці, і працэсы, пры альтэрнатыўных варыянтах выбару грамадства і элітаў, могуць прывесць да супрацьлеглых вынікаў. Беларуская нацыянальная

ідэалёгія, што вызнаецца нацыянальна-дэмакратычнай контрэлітай, грунтуецца на базавай пасылцы гістарычнай прыналежнасці Беларусі і яе народу да эўрапейскай цывілізацыі. У той жа час альтэрнатыўныя сыстэмы самаўспрыняцця, заснаваныя на ідэях рускасці і панславізму, а таксама на ідэялягемах савецкага кансэрватызму, ня толькі ставяць пад сумнеў факт існавання беларускай нацыі, але і цалкам аспрэчваюць яе прыналежнасць да Эўропы ў мінулым і будучыні. Такім чынам, выбар быць ці ня быць Беларусі часткай Эўропы наўпрост звязаны зь яшчэ больш важным выбарам для беларускага грамадства: быць ці ня быць самастойнай нацыяй з уласнай дзяржаўнасцю або зьнікнуць пры аб'яднанні з Расеяй.

Цяперашняя сытуацыя дастаткова парадаксальная. Беларускае грамадства знаходзіцца ў стане расколу, глыбіню якога можна прадэманстраваць адной лічбай: апытанне, праведзенае ў 1999 г., выявіла, што прыблізна роўныя часткі лічаць беларусаў самастойнай нацыяй і часткай трыадзінага славянскага народу (адпаведна 49 і 42%). Адпаведна, у краіне застаюцца вельмі моцнымі прарасейскія настроі (прыблізна палова грамадзянаў краіны выступае за аб'яднанне з Расеяй, пры гэтым аддаючы перавагу «мяккім» варыянтам канфэдэрацыі). У той жа час толькі чвэрць падтрымае інтэграцыю з усходняй суседкай нават у тым разе, калі яна выкліча страту дзяржаўнага сувэрэнітэту і незалежнасці Беларусі, і больш за дзеве траціны лічаць неабходным захаванне Беларусі як самастойнай дзяржавы. Усё гэта разам стварае парадаксальную сытуацыю: беларускае грамадства адначасова падтрымлівае супрацьлеглыя, нават узаемавыключальныя праекты ўласнай будучыні. З аднаго боку, гэта паказвае моц пэўных стэрэатыпаў, навязаных палітычнымі элітамі (напрыклад, што можна быць адначасова і незалежнымі, і інтэграванымі ў саюзную дзяржаву). З другога, беларускае грамадства дэманструе адсутнасць належнай волі і здольнасці зрабіць выразны выбар: папулярнасць якога-любя праекту рэзка падае, калі гаворка пачынае ісці пра цану, якую трэба заплаціць дзеля ягонай рэалізацыі.

Дадзенае цвёрджанне можна аднесці і да стаўлення беларускага грамадства да збліжэння з Эўрапейскім Зьвязам. У грамадстве сфармавалася ўстойлівае дадатнае аблічча ЭЗ. Так, каля 60% беларусаў падтрымалі б уступленне сваёй краіны ў Эўразьвяз (заўважым зноўку, што прыхільнікаў

аб'яднаньня ў той ці іншай форме з Расеяй менш), пры гэтым толькі 11% грамадзянаў адмоўна ставяцца да гэтай ідэі. Сярод краінаў, якія выбіраюцца масавай сьвядомасьцю ў якасьці мадэляў для перайманьня, эўрапейскія краіны (найперш Нямеччына і Польшча) устойліва займаюць вядучае месца. Але ці ня ёсьць гэты, здавалася б, нечаканы фэномэн папулярнасьці Эўропы зьявай таго ж парадку, як і павышанае жаданьне краінаў ЦУЭ ўступіць у Эўразьвяз акурат тады, калі пэрспэктыва іх эўрапейскай інтэграцыі здавалася не такой пэўнай? Безумоўна, і ў Беларусі, і багата ў якіх краінах усходнеэўрапейскага рэгіёну ЭЗ успрымаўся масавай сьвядомасьцю найперш як аазыс росквіту і стабільнасьці. У меру таго, як мара становілася явай, а працэс інтэграцыі выяўляў непазьбежныя цяжкасьці і выдаткі, зьвязаныя зь ім, грамадзкі аптымізм у краінах-лідэрах інтэграцыйнай гонкі прыкметна зьнізіўся (што і прадэманстравалі рэфэрэндумы ўступленьня ў ЭЗ у шэрагу краінаў, дзе яўка ў дні галасаваньня была даволі нізкай). Ці захаваюць беларусы свой аптымізм да Эўропы, калі за інтэграцыю ў яе ім давядзецца заплаціць сваю цану, пытаньне даволі праблематычнае. Аднак у меру высьпяваньня ў краіне грамадзянскай супольнасьці, далейшага пераасэнсаваньня жыцьцёвых і палітычных вартасьцяў, непазьбежнай зьмены пакаленьняў фармаваньне больш устойлівых праэўрапейскіх арыентацыяў у беларускім грамадзтве цалкам магчымае. Беларусь мусіць прайсьці праз своеасаблівае спаборніцтва ідэяў і бачаньняў будучыні, якое праэўрапейскі лягер мае шанцы выйграць. І акурат на гэтую барацьбу павінны быць скіраваныя асноўныя высілкі зацікаўленых гульцоў як унутры Беларусі, так і за яе межамі: такое спаборніцтва разгортваецца ўжо цяпер.

На цывілізацыйны выбар грамадзтва значна ўплывае палітычная воля і прыхільнасьць нацыянальных элітаў, калі сфармаваны кансэнсус вакол магістральнага кірунку руху краіны забяспечвае дасягненьне канчатковай мэты. Стан і статус сёньняшняй беларускай эліты, уключаючы сэгмэнты як афіцыйнай, так і контрэліты, наўрад ці спрыяюць іх здольнасьці ставіць і вырашаць дадзеныя праблемы. Афіцыйная эліта знаходзіцца пад поўным кантролем прэзыдэнцкай улады, контрэліта існуе амаль выключна ў рамках паралельнага грамадзтва. І ў той жа час на арыентацыі беларускіх элітаў вярта зьявруць увагу, калі меркаваць, што значная іх частка будзе мець уплыў на працэсы ў краіне, якія разгарнуцца

ў выніку магчымай палітычнай трансфармацыі на працягу наступнага дзесяцігодзьдзя. На сёньня эўрапейская арыентацыя дамінуе ў беларускіх контрэлітах і ўспрымаецца значнай часткай афіцыйнай эліты (якая, аднак, у штодзённай дзейнасьці вымушана кіравацца афіцыйным курсам).

Аднак унутры элітаў, як і самога грамадства, дастаткова моцныя і прарасейскія настроі. Іх узмацненьне стала асабліва заўважным з прыходам да ўлады ў Расеі Ўладзімера Пуціна, чый курс на збліжэньне з Захадам многімі бачыцца як шанец для Беларусі вырвацца зь цяперашняга статус-кво пры дапамозе ўсходняга суседа. Як вынік, пэўнымі сіламі актыўна папулярызуецца лёзунг «разам з Расеяй у Эўропу» і робіцца выснова, што вырашэньне ўсіх праблемаў Беларусі, уключаючы адсутнасьць дэмакратыі і міжнародную ізаляцыю, можа быць зьдзейсьнена праз інтэграцыю з Расеяй. Прыводзяцца дадзеныя сацыялягічных апытаньняў, якія сьведчаць пра тое, што беларускае грамадства таксама схіляецца да таго, што ягоны шлях на захад ляжыць праз Маскву (назіраецца адначасовы рост як празаходніх, так і прарасейскіх настройаў пры вельмі высокай папулярнасьці самога Пуціна ў Беларусі). Стэрэатыпы грамадзкай сьвядомасьці (для якой у адначасовай арыентацыі як на Эўропу, так і на Расею няма ніякай супярэчнасьці) ня могуць падмяняць аб'ектыўную рэальнасьць, якая існуе незалежна ад таго, успрымае яе грамадства ці не. Сапраўды, на сёньня і ў палітычным, і ў эканамічным пляне Расея значна бліжэйшая да Эўропы, чым Беларусь. Аднак бяспрэчны той факт, што Расея па сутнасьці набліжаецца да сваёй мяжы ў адносінах з Захадам, мяжы, якая адлюстроўваецца ў абмежаваных магчымасьцях інстытуцыйнага афармленьня двухбаковых адносінаў Расеі і ЭЗ. Так, Расея наўрад ці калі-небудзь здолее стаць чальцом Эўразьвязу (гэта, дарэчы, пацьвердзілі найвышэйшыя службовыя асобы Расеі, якія заявілі, што Расея не імкнецца да сяброўства ў ЭЗ). Прычынай можа быць хаця б тое, што гіпатэтычнае сяброўства ператварала б ЭЗ з Эўрапейскага ў Эўразіяцкі Зьвяз зь пераважнай роляй Расеі калі не ў эканамічным, то ў палітычным аспэктэ, да чаго Эўропа наўрад ці будзе гатовая. Ня варта забывацца і пра тое, што сёньняшняе пацяпленьне ў адносінах Расеі і ЭЗ стала магчымым ня столькі дзякуючы прагрэсу ў справе пабудовы дэмакратыі і грамадзянскай супольнасьці ў першай, колькі дзеля таго, што на некаторыя відавочныя праблемы ў гэтых сфэрах (асабліва ў справе правоў

чалавека і павагі да свабоды слова) на Захадзе часам заплюшчваюць вочы. Перанос расейскай мадэлі «кіраванай дэмакратыі» не гарантуе дэмакратычнага шляху разьвіцьця нават у такой досыць дэфэктыўнай мадэлі, як у Беларусі: у самой Расеі існуе багата анклаваў бюракратычнага фэадалізму, якія кіруюцца прыблізна так, як і лукашэнкаўская Беларусь. Акрамя таго, апошнія некалькі гадоў паказалі, што новае «празаходняе» кіраўніцтва Крамлю і, у прыватнасьці, сам прэзыдэнт Расеі Ўладзімер Пуцін не выкарысталі свайго ўплыву на Беларусь, каб пакласьці канец аўтарытарнай палітыцы Лукашэнкі, і выкарыстоўваюць ціск выключна дзеля таго, каб падштурхнуць Беларусь да ўступленьня ў склад Расеі. На практыцы Расея ня выказала зацікаўленасьці нават у трансмісіі сваёй дэфэктыўнай мадэлі «кіраванай дэмакратыі» ў Беларусь. Яшчэ менш падставай застаецца для меркаваньня, што Расея здолее падштурхнуць Беларусь да інтэграцыі з Эўропай.

Такім чынам, гіпатэтычны шлях «у Эўропу праз Расею» будзе для Беларусі кароткім і па сутнасьці пазбавіць яе ўласнай эўрапейскай будучыні. Аб'яднаньне з усходняй суседкай у рамках Саюзу Беларусі і Расеі здыме само пытаньне з парадку дня, бо яно будзе вырашацца выключна ў роўніцы расейска-эўрапейскіх узаемаадносінаў, якія будуць будавацца выходзячы з рэаліяў краіны, што не ўсьведамляе сябе ў поўнай меры часткай Эўропы і абмяжоўвае ўласныя пэрспэктывы інтэграцыі ў ЭЗ дзеля свайго эўраазійскага статусу. І хаця збліжэньне Расеі з ЭЗ можна ацэньваць толькі дадатна, для Беларусі яно павінна стаць дадатковым шанцам для эўрапейскай інтэграцыі ўласнай краіны, а не падставай для яе канчатковага зьнішчэньня.

Глыбокі крызыс у расейска-беларускім саюзе, шмат у чым выкліканы не-сумяшчальнасьцю палітычных і эканамічных мадэляў дзвюх краінаў, стварае новыя магчымасьці для самой Беларусі, бо ён прадухіляе незваротную страту дзяржаўнага сувэрэнітэту краіны, чым стварае ўмовы для ўласна беларускага выбару. Беларуска-расейская інтэграцыя яшчэ не зайшла так далёка, каб зрабіць размовы пра эўрапейскую будучыню бессэнсоўнымі. (Дастаткова прывесьці некалькі прыкладаў: Расея займае толькі сёмае месца ў спісе асноўных крыніцаў замежных інвэстыцыяў для Беларусі, а аб'ём расейскіх інвэстыцыяў у Летуве амаль у чатыры разы перавышае аналягічны паказьнік для Беларусі; апрача таго, пад канец 2003 г.

стала відавочна, што ўсе велічныя расейска-беларускія інтэграцыйныя ініцыятывы, такія, як афармленьне саюзу праз канстытуцыйны акт, увядзеньне адзінай валюты ці прыватызацыя беларускай нафтахіміі расейскімі манаполіямі, так і засталіся на паперы.) Такім чынам, канчатковы геапалітычны выбар Беларуссю яшчэ ня зроблены. І гэты выбар яшчэ можа быць зроблены на карысьць эўрапейскага шляху.

Сытуацыйная геамэтрыя

Падводзячы вынікі аналізу перадумоваў для эўрапеізацыі і эўрапейскай інтэграцыі Беларусі, можна зрабіць дастаткова парадаксальную выснову: апошнія разбураюцца дзеяньнямі палітычнага рэжыму ў краіне, але ў доўга-тэрміновай пэрспэктыве ствараюцца наноў непазьбежнай лёгкай сацыяльнай трансфармацыі, якую ня можа спыніць нават супраціў цяперашняй улады. У якасьці пазытыўных і спадзеўных у доўгатэрміновай пэрспэктыве фактараў можна вылучыць кардынальныя зрухі ў палітычнай культуры грамадства, рост праэўрапейскіх настрояў, пашырэньне, няхай крыху павярхоўнае, вартасьцяў, якія ў будучыні могуць скласьці падмурак найшчылнейшага ўзаемадзеяньня Беларусі і ЭЗ, усьведамленьне вартасьці эўрапейскага шляху ў найшырэйшым сэнсе значнай часткай беларускіх элітаў. Фактарам, які ўскладняе выбар стратэгіі ўзаемадзеяньня паміж Беларуссю і ЭЗ, ёсьць няпэўнасьць далейшага разьвіцьця самой краіны. Аднак гэтая няпэўнасьць закранае не саму магчымасьць палітычных і эканамічных зьменаў у краіне (што ўяўляецца непазьбежным), а хутчэй выбар шляху ў выніку непазьбежнай трансфармацыі. Ізноў паўторым: калі заяўленыя мэты стварэньня пасу прыязных, стабільных і дэмакратычных дзяржаваў сапраўды ёсьць мэтай палітыкі ЭЗ што да «новых суседзяў», то яны прадугледжваюць высокую ступень уцягнутасьці «новых суседзяў» у працэс іх рэалізацыі, прычым ня толькі ў будучыні, але і цяпер.

Эўропа і Беларусь — зь мінуўшчыны ў будучыню

Кароткі агляд узаемадачыненняў

Перш як казаць пра пэрспэктывы і стратэгіі для будучыні, варта прааналізаваць цяперашні стан рэчаў у эўрапейска-беларускіх узаемінах. Разьвіцьцё адносінаў Беларусі з Эўразьвязам і, у шырэйшым кантэксце, з эўрапейскімі наднацыянальнымі інстытутамі ў апошнія дзесяцігодзьдзе беспасярэдне абумоўлівалася дынамікай палітычнага разьвіцьця ўнутры самой Беларусі. Абвяшчэньне незалежнасьці ў 1991 г. і кароткі пэрыяд адкрытасьці і адноснай дэмакратызацыі ўнутрыпалітычнага жыцьця ў новай незалежнай дзяржаве спрыялі разьвіцьцю і ўмацаваньню партнэрскіх адносінаў паміж Беларусьсю і эўрапейскімі інстытутамі. Краіна ў сьціслы тэрмін стала чальцом Арганізацыі бясьпекі і супрацоўніцтва ў Эўропе і атрымала статус спэцыяльнага запрашанага ў Радзе Эўропы. Падпісаньне дамовы аб партнэрстве і супрацоўніцтва з ЭЗ у 1994 г. і рамкавага гандлёвага пагадненьня з ЭЗ у 1995 г. спрыялі ўзмацненьню палітычных і эканамічных кантактаў Беларусі з Эўрапейскім Зьвязам. Аднак у цэлым варта прызнаць, што стасункі паміж ЭЗ і Беларусьсю ня выйшлі на высокі ўзровень і не прывялі да ўсталяваньня шчыльных узаемаадносінаў, якія дазволілі б Эўразьвязу стаць уплывовым вонкавым гульцом, які мае важкі ўплыў на палітычныя і эканамічныя працэсы ўнутры краіны. Прычынай таму была перадусім узаемная адсутнасьць інтарэсу да шчыльнейшых дачыненняў.

І ўжо неўзабаве зьмена палітычнай сытуацыі ў краіне выклікала замарожваньне і нават разбурэньне гэтых кантактаў і сувязяў. Спаўзаньне Беларусі да аўтарытарызму, якое пачалося пасля абраньня прэзыдэнтам Аляксандра Лукашэнка ў 1994 г., рэзка абвастрыла адносіны паміж бакамі ўва ўсім спектры пытаньняў двухбаковага супрацоўніцтва. Разбурэньне зародкаў дэмакратычных інстытутаў і рынкавай эканомікі прывяло да згарненьня кантактаў і спрыяла вонкавапалітычнай ізаляцыі Беларусі, на што палітычны рэжым у Менску ішоў сьвядома ў мэтах узмацненьня аўтарытарнай сыстэмы ўнутры краіны. У 1995 г. Беларусі было адмоўлена ў паўнапраўным сяброўстве ў Радзе Эўропы з прычыны

недэмакратычнага характару парламэнцкіх выбараў таго году. Рэзкае абвастрэнне сытуацыі з правамі чалавека выклікала замарожваньне дамоваў аб партнэрстве і гандлю ў 1996 г. Вынікам канстытуцыйнага рэфэрэндуму, які фармальна зруйнаваў рэшткі дэмакратычных інстытутаў і замацаваў сыстэму пэрсанальнай прэзыдэнцкай улады, стала пазбаўленьне Беларусі статусу спецыяльнага запрошанага ў Радзе Эўропы ў 1997 г. Адносіны паміж Беларуссю і ЭЗ былі фактычна замарожаныя. У пэрыяд 1997–1999 гг. палітыка Эўразьвязу што да Беларусі ня шмат адрознівалася ад стратэгіі «выбарачных кантактаў», якую рэалізоўвалі ЗША. Такая палітыка прадугледжвала ізаляцыю афіцыйнага Менску і наладжваньне ўзаемаадносінаў з структурамі грамадзянскай супольнасьці.

Палітыка ізаляцыі ня толькі не прынесла адчувальных вынікаў, а хутчэй паспрыяла ўзмацненьню аўтарытарнай сыстэмы ў Беларусі. Прычынай служыла сама арганізацыя беларускай улады і яе ўзаемінаў з грамадствам, у рамках якіх гандлёвыя, культурныя і чалавечыя сувязі з заходнім сьветам (прычым нават неабавязкова палітычныя) разглядаюцца як фактары падрыву існай сыстэмы ўлады. Акурат таму беларускія ўлады самі рабілі сьвядомыя захады для выцясьненьня ўласнай краіны з эўрапейскай прасторы. Прыкладам можа быць гвалтоўнае высяленьне дыпляматычных прадстаўніцтваў з уласных рэзыдэнцыяў у 1998 г., што справакавала адкліканьне амбасадараў і замарожваньне двухбаковых адносінаў з асноўнымі заходнімі краінамі амаль на год. Амаль адзінай магчымасьцю для кантактаў і дыялёгу заставалася Кансультацыйна-назіральная група АБСЭ, створаная ў 1997 г. у выніку беспрэцэдэнтнага дыпляматычнага ціску на афіцыйны Менск. Аднак і яе дзейнасьць сабатавалася ўладамі, якія абвінавачвалі КНГ АБСЭ ў ва ўмяшальніцтве ў палітычную барацьбу на баку апазыцыі, вынікам чаго стала яе выцясьненьне зь Беларусі на працягу 2001–2002 гг. Новая місія АБСЭ, адчыненая ў 2003 г., была дапушчаная толькі пасля таго, як яе мандат быў істотна абмежаваны. Згарненьне палітычных кантактаў замінала і ўзаемадзеяньню ЭЗ зь беларускім грамадствам. Так, у 2002 г. была цалкам спыненая праграма ТАСІС на тэрыторыі Беларусі дзеля адмовы ўраду краіны вызваліць фінансаваньне, выдзеленае на яе патрэбы, ад падаткаабкладаньня. Пасьлядоўная

адмова ад разгляду пытання дазваляе зрабіць выснову, што беларускія ўлады пайшлі на такі крок сьвядома.

Варта падрабязней спыніцца на практыцы і выніках ажыццяўленьня праграмы TACIS у Беларусі. У пэрыяд з 1991 да 1999 г. Беларусі была аказаная дапамога ў рамках гэтай праграмы ў памеры 56 млн. эўра, прычым 51 млн. – да 1996 г. (меншыя сумы былі дадзеныя толькі Кіргізіі, Таджыкістану і Туркманістану). Яшчэ 5 млн. эўра выдаткавана ў 2000 г. у рамках праграмы разьвіцьця грамадзянскай супольнасьці³. Такім чынам, мізэрная сума ў 10 млн. эўра была выдаткавана па вяртаньні да аўтарытарызму, калі Беларусь (дакладней, сілы, якія імкнуцца вярнуць краіну на шлях дэмакратыі) мела найбольшую патрэбу ў падтрымцы. Дзіўна, але і гэтыя праграмы здолелі даць рэальны эфэкт і спрыялі пабудове мастоў паміж Беларусьсю і Эўропай. Удалымі прыкладамі выкарыстаньня гэтых сродкаў могуць быць праект „Belarus Economic Trends”, які спрыяў стварэньню інтэлектуальнага таварыства эканамістаў-рыначнікаў; стварэньне ў Менску Цэнтру эўрапейскай дакумэнтацыі, што дало штуршок эўрапейскім дасьледаваньням у Беларусі; дапамога ў стварэньні першых у краіне школаў „Master of Business Administration” пры Беларускай дзяржаўным унівэрсытэце і Інстытуце прыватызацыі і мэнэджмэнту; праграмы „institutional twinning” паміж беларускімі і заходнімі ўнівэрсытэтамі. Як будзе патлумачана ніжэй, уяўляецца даволі абсурдным, што падчас кампаніі аказаньня ціску на ўлады Беларусі згортаюцца *такія* праграмы.

Ува ўзьніклай сытуацыі палітычнага вакууму ўва ўзаемянах паміж Беларусьсю і ЭЗ востра адчуваецца і дэфіцыт канцэптальных падыходаў, якія дазволілі б палепшыць адносіны. На сёньня Эўрапейскі Зьвяз прытрымліваецца стратэгіі пакрокавага ўзаемадзяеньня, г. зн. пашырэньне кантактаў зь Беларусьсю ажыццяўляецца адэкватна дзеяньням саміх беларускіх уладаў, накіраваных на лібэралізацыю палітычнага жыцьця і паляпшэньне сытуацыі з правамі чалавека. Гэта стратэгія крыху адрозьніваецца ад палітыкі «выбарачных кантактаў» (ізаляваньня афіцыйнага Менску і ангажаваньня з грамадзянскай супольнасьцю і апазыцыйнымі коламі), якой у асноўным прытрымліваецца ў адносінах зь Беларусьсю ЗША. Абедазьве стратэгіі, аднак, на сёньня ёсьць дастаткова безвыніковымі.

Няўдачу і стратэгіі «выбарачных кантактаў», і стратэгіі «пакрокавага ўзаемадзеяння» можна, як гэта ні парадаксальна, патлумачыць тым, што абедзье яны заснаваныя на адной лёгіцы. Першая прадугледжвае пазбаўленьне афіцыйнага Менску дабротаў і перавагаў, якія апошні, мяркуючы па ўсім, хацеў бы атрымаць. Другая прадугледжвае наданьне гэтых самых перавагаў, якія разрабляльнікі дадзенай стратэгіі лічаць істотнымі для беларускіх уладаў. І ў тым, і ў другім выпадку пераацэньваецца важкасьць дадзеных дабротаў і перавагаў для рэжыму Лукашэнкі. Істотная розьніца гэтых стратэгіяў палягае ў тым, што першая бачыць сваім галоўным партнэрам грамадзянскую супольнасьць, другая нацэльваецца на больш канструктыўную супрацу з афіцыйнай уладай. Аднак стаўка на апанэнтаў улады ператварыла стратэгію «выбарачных кантактаў» у рэаніматара паралельнага грамадзтва, якое атрымала ў свой час дастаткова моцную падтрымку, што ў шмат у чым нівэлявала пабуджальныя матывы да выхаду з сацыяльнай самаізаляцыі.

Што да «пакрокавай стратэгіі», то яе нэгатыўным бокам ёсьць той факт, што афіцыйнаму Менску вельмі проста зьвесьці ўплыў ЭЗ на ўнутраныя працэсы ў краіне да мінімуму: для гэтага досыць нічога не рабіць. Больш за тое, як толькі беларускія ўлады робяць крокі пагаршэньня палітычнага клімату ў краіне, ЭЗ зьмяншае свой узровень прысутнасьці ў Беларусі і фактычна спрыяе таму, чаго дамагаецца беларускі рэжым. Напрыклад, згарненьне праграмаў тэхнічнага судзеяньня Беларусі аўтаматычна звужае кола інтэлектуальных і дзелавых кантактаў грамадзянскай супольнасьці, канструктыўна настроеных прадстаўнікоў дзяржаўнага апарату, бізнэсу, інтэлектуальнай супольнасьці. Парадаксальна, але ад таго, што праграмы ТАСІС у Беларусі былі згорнутыя, значна менш пацярпелі ўлады, што недалічыліся некалькіх сот тысячаў эўра падаткавых збораў, чымся тыя колы ў Беларусі, якія арыентаваны на рэформы і перамены. Тут варта пракамэнтаваць і сталыя для эўрапейскіх палітыкаў аксіёммай выказваньні наکشтал: «прагрэс у адносінах зь Беларусьсю немагчымы, паколькі Беларусь сьвядома самаізаляецца». З такім падыходам можна пагадзіцца толькі тады, калі разумець пад Беларусьсю некалькі дзясяткаў прадстаўнікоў палітычнага рэжыму, ці лічыць, што апошнія ў поўнай меры выконваюць волю ўсіх грамадзянаў Беларусі. Паколькі такія меркаваньні глыбока памылковыя, палітыка «ізаляцыі з прычыны

самаізаляцыі» прыкрывае найперш адсутнасць інтарэсу і жадання дзеяць, а таксама і прыкрыю адсутнасць салідарнасці з тымі сіламі ўнутры краіны, якія наўпрост ці ўскосна працуюць на дэмакратычную і эўрапейскую будучыню Беларусі.

Падсумоўваючы, можна сказаць, што абедзве стратэгіі прадугледжвалі ў якасці сваіх партнёраў толькі вузкія сэгменты (альбо апазыцыю, альбо афіцыйныя ўлады). У той жа час аніводная з стратэгіяў ня можа быць рэалізаваная без актыўнага ўдзелу і сапраўднага інтарэсу шырэйшых слаёў беларускага грамадства. Таму беспасярэдняе ўмяшаньне ў беларускую палітыку на баку якой-любя палітычнай сілы ня ёсць мэтай такіх вонкавых актараў, як ЭЗ, найбольш плённай формай узаемадзеяння зь Беларусью можа стаць стварэнне пэўных умоваў для палітычных, эканамічных і сацыяльных зьменаў. Мэта такога падыходу гранічна простая: зьмена кругагляду і ладу жыцця беларусаў, адкрыццё імі для сябе Эўропы, усьведамленьне сваёй прыналежнасці да яе, што спрыяла б фармаваньню сацыяльнага попыту на зьмены. Было б зусім няправільна трактаваць пэўныя крокі дзеля дасягненьня гэтых мэтаў як праяву паблажлівасці да рэпрэсіўнага рэжыму, ягонае ўхваленьне і легітымізацыю толькі таму, што для гэтага спатрэбіцца пашырэнне кантактаў зь беларускімі ўладамі ці выдзяленьне нейкіх фінансавых сродкаў дзяржаўным органам.

Важным элементам такога падыходу можа стаць інтэнсіфікацыя непалітызаваных эканамічных, сацыяльных, адукацыйных, культурных і г. д. праграмаў вонках звычайнай дыяды «ўлада + апазыцыя». Канечне, цяжка ўявіць, што ЭЗ ці які-любя іншы вонкавы актэр створыць фінансавыя і лягістычныя ўмовы для таго, каб эўрапейскія вартасці дайшлі да кожнага працоўнага, селяніна ці студэнта. Ідзецца пра іншы шлях, сутнасць якога – дапамагчы беларусам дапамагчы самім сабе (у тым ліку і ў збліжэньні з Эўропай). Формай такой стратэгіі можа быць цэлы комплекс праграмаў, накіраваны на разьвіццё прафэсійнага, інтэлектуальнага і дзелавога патэнцыялу („capacity building”), а таксама міжнародных кантактаў экспэртаў, журналістаў, навуковых супрацоўнікаў, прадстаўнікоў бізнэсу і эканамічных колаў сярэдняга зьявля, г. зн. усіх тых, хто ўжо ёсць ці будзе ў будучыні полісі- і апініёнмэйкерамі і хто стане матарам будучых дэмакратычных

пераўтварэньняў у краіне. Патэнцыйны эфэкт ад інвэстыцыяў у такіх людзей можа быць агромністы.

Стратэгія збліжэньня і інтэграцыі — папярэдняя візія

Як ужо адзначана вышэй, было б абсалютна недальнабачна меркаваць, што пераход Беларусі да дэмакратыі ў агляднай пэрспэктыве немагчымы, і таму існы характар эўрапейска-беларускіх узаемінаў павінен быць замарожаны на няпэўны тэрмін. Ці можа ЭЗ дапамагчы Беларусі стаць дэмакратычнай і эўрапейскай дзяржавай, і калі так, то як? У адказе на гэтыя пытаньні мы прытрымліваемся памяркоўна аптымістычнага сцэнару, які прадугледжвае, што палітычныя зьмены ў Беларусі адбудуцца ўжо цягам гэтага дзесяцігодзьдзя. Калі канчатковай мэтай збліжэньня ёсьць эўрапейская інтэграцыя, то на шляху да яе можна прадбачыць тры часавыя адцінкі. Першы — ад цяперашняга стану да моманту трансфармацыі палітычнага рэжыму, падчас якога можна будзе стварыць сацыяльныя перадумовы для правядзеньня ў Беларусі паўнамаштабных рэформаў. Другі — ад моманту пераменаў да кансалідацыі палітычных і эканамічных рэформаў, падчас якога правядзеньне рэформаў дапаможа Беларусі наблізіцца да капэнгагенскіх крытэраў. Нарэшце, трэці этап — этап уласна інтэграцыі.

Да аднаўленьня ў Беларусі дэмакратычных інстытутаў найбольш істотнай дапамогай ЭЗ для дэмакратызацыі краіны можа стаць максымальнае судзеяньне разьвіцьцю тых пазытыўных сацыяльных тэндэнцыяў, якія можна назіраць ужо сёньня і якія ў будучыні могуць зрабіць дэмакратычную трансфармацыю ў Беларусі немінучай. Другое важнае заданьне — падтрыманьне і захаваньне тых кантактаў і сувязяў, якія ўжо назапашаныя і могуць быць абмежаваныя ў выніку пашырэньня Эўрапейскага Зьвязу. Гаворка ідзе пра гандлёва-эканамічныя ўзаемаадносіны, памежнае супрацоўніцтва, чалавечыя, дзелавыя і інтэлектуальныя кантакты, узаемяні грамадзянскіх супольнасьцяў.

У кантактах з афіцыйным Менскам ЭЗ варта прытрымлівацца дастаткова прагматычнай палітыкі, якая б ня ўцягвала Беларусь у яшчэ большую міжнародную ізаляцыю і не выклікала яшчэ большую антаганізацыю адносінаў. Палітычныя супярэчнасьці, якія намножыліся паміж Беларуссю і ЭЗ, не павінны стаць

перашкодай для разьвіцьця супрацы ў барацьбе з галечай, наступствамі чарнобыльскай катастрофы і ўзаемаадносінаў у пытаннях, якія закранаюць супольныя праблемы, напрыклад, бясьпеку, барацьбу з арганізаванай злачыннасьцю, наркатрафік, гандаль людзьмі.

У той жа час беларуская рэчаіснасьць такая, што для разьвіцьця чалавечых, культурных, адукацыйных, навуковых сувязяў і г. д. цяжка абысьціся без узаемадзеяньня і нават ангажаваньня з афіцыйнымі ўладамі. Патэнцыйны эфэкт пашырэння кантактаў у гэтых кірунках дастаткова вялікі, каб дзеля іх разьвіцьця ісьці на пэўныя саступкі беларускім уладам альбо, у выпадку, калі апошнія будуць жорстка іх абмяжоўваць і не ісьці ні на якія кампрамісы, выкарыстоўваць як пляцоўку для кантактаў сумежныя краіны. Варта адзначыць, што шэраг няўрадавых арганізацыяў Польшчы, Чэхіі і іншых краінаў Усходняй Эўропы ўжо актыўна працуюць у гэтым кірунку і іх падтрымка стала б важным элемэнтам беларускай палітыкі ЭЗ.

Пэрспэктывым кірункам уяўляецца і пашырэнне кантактаў зь беларускімі элітамі, як прадстаўнікамі дзяржаўнага апарату сярэдняга зьвяна (у рамках пазначанай вышэй стратэгіі „capacity building”), так і існымі і патэнцыйнымі аўтаномнымі сэгмэнтамі, якія не знаходзяцца пад беспасярэднім уплывам дзяржаўнага апарату (напрыклад, незалежныя дэпутацкія групы на ўзроўні парламэнту і мясцовых Радаў). Іх формай могуць стаць розныя навучальныя праграмы, дапамога ў разьвіцьці інтэлектуальных таварыстваў і дыскусійных форумуаў, адукацыйных кантактаў („study visits”) і г. д.

Разьвіцьцё эканамічных узаемінаў паміж ЭЗ і Беларуссю – ключавы фактар, які можа забясьпечыць большую ўцягнутасьць Беларусі ў эўрапейскія працэсы і павялічыць узаемную зацікаўленасьць бакоў у інтэграцыі. Для разьвіцьця гандлёвых узаемаадносінаў паміж ЭЗ і Беларуссю неацэнную ролю можа адыграць падтрымка ўступленьня Беларусі ў Сусьветную гандлёвую арганізацыю, што зможа зьняць мноства пытанняў у двухбаковых эканамічных адносінах (накштат антыдэмпінгавых расьсьледаваньняў), а таксама спрыяць інтэграцыі Беларусі ў эўрапейскую эканоміку. Наступным важным кірункам эканамічнага ўзаемадзеяньня можа стаць разьвіцьцё сярэдняга і малога бізнэсу ў Беларусі, дапамога беларускаму бізнэсу ўва ўсталяваньні кантактаў з эўрапейскімі парт-

нэрамі, а таксама судзеяньне пранікненьню эўрапейскага бізнэсу ў Беларусь (напрыклад, празь дзейныя ў Беларусі свабодныя эканамічныя зоны).

Збліжэньне Беларусі і Эўропы будзе немагчымым без разьвіцьця чалавечых кантактаў, культурных сувязяў і доступу да інфармацыі. Улічваючы той факт, што цяперашнія ўлады імкнуцца максымальна абмежаваць як кантакты грамадзянаў з вонкавым сьветам, так і іх права на атрыманьне інфармацыі, важным кірункам узаемадзеяньня можа стаць разьвіцьцё адукацыйных кантактаў, прызначэньне стыпэндіяў, стажаў, сэмінараў, падтрымка эўрапейскіх адукацыйных праграмаў, курсаў, бібліятэкаў і цэнтраў, эўрапейскіх грамадзянскіх ініцыятываў, пашырэньне ўзаемадзеяньня з супольнасьцямі інтэлектуалаў, што працуюць над праблемамі ўзаемаадносінаў Эўразьвязу і Беларусі ды праблемамі эўрапейскай інтэграцыі.

Важным кірункам разьвіцьця чалавечых кантактаў можа стаць і разьвіцьцё памежнага супрацоўніцтва (найперш у рамках эўрарэгіёнаў). Лібэралізацыя візавага і міграцыйнага рэжымаў у памежных раёнах дапамагла б захаваць сувязі з рэгіёнамі новых чальцоў ЭЗ, якія існавалі на працягу доўгага часу. У межах памежных рэгіёнаў мэтазгодна ўвесці экспэрымэнтальныя мэханізмы часовага працаўладкаваньня для мінімізацыі праблемаў, якія можа стварыць незаконная міграцыя. Нарэшце, яшчэ адным аспектам рэгіянальнага супрацоўніцтва можа стаць разьвіцьцё транспартнай і турыстычнай інфраструктуры ў памежных рэгіёнах.

Нарэшце, яшчэ адным важным кірункам узаемадзеяньня можа стаць і ўзмацненьне падтрымкі разьвіцьця грамадзянскай супольнасьці ў Беларусі, узаемадзеяньня беларускай і эўрапейскай грамадзянскіх супольнасьцяў, а таксама падтрымка незалежных сродкаў масавай інфармацыі, у прыватнасьці, заахвочваньне іх інфармаваць насельніцтва краіны пра Эўразьвяз і працэсы, якія ў ім адбываюцца.

Для рэалізацыі падобных праектаў варта было б аднавіць і нават пашырыць згорнутыя праграмы тэхнічнай дапамогі і разьвіцьця грамадзянскай супольнасьці ў рамках ТАСІС, нават калі гэта запатрабуе пэўных выдаткаў (напрыклад, выплаты падаткаў). Некаторыя магчымасьці могуць быць адкрытыя праграмамі Эўрапейскага інстытуту дэмакратыі і правоў чалавека і праграмай ТЭМПУС, а таксама

ў рамках праграмаў іншых эўрапейскіх інстытутаў (напрыклад, як АБСЭ), дзяржаўных і няўрадавых фондаў, двухбаковай дапамогі і г. д.

Далейшыя этапы збліжэння Беларусі з ЭЗ можна апісаць толькі з улікам часавага адцінку, у які можа адбыцца пераход Беларусі да дэмакратыі. Тут мы ізноў выходзім з сцэнару, які прадугледжвае магчымасць кардынальных палітычных зменаў у краіне ў гэтым дзесяцігодзьдзі. Дэмакратычная трансфармацыя ў Беларусі створыць магчымасці для якасна новых узаемаадносін паміж ЭЗ і Беларуссю, а таксама адкрые новыя далягляды такога ўзаемадзеяння. Досьвед папярэдніх дэмакратычных трансфармацый у рэгіёне паказвае, што змена старога палітычнага рэжыму не гарантуе ўстойлівага і паступальнага развіцця па траекторыі, якая вядзе да пабудовы цывілізаванага дэмакратычнага грамадства. У гэтым сэнсе для Беларусі з усёй вастрынёй паўстане пытаньне выбару шляхоў, арыенціраў ня толькі ў вонкавай палітыцы, але і ў пытаньнях унутранай перабудовы краіны, выбару мадэляў рынку, дэмакратычнага ладу і г. д. Гаворка йдзе пра тое, ці здолее Беларусь перайсьці беспасярэдне да пабудовы лібэральнай дэмакратыі заходняга тыпу, ці ёй давядзецца, як цяпер іншым «новым суседзям», прайсьці праз заганьня шляхі «кіраванай дэмакратыі» і «перакручанай рынкавай эканомікі». У выпадку, калі падзеі пойдучь за пэсымістычным сцэнарам, Беларусь можа канчаткова згубіць шанец на эўрапейскую будучыню.

У гэтым кантэксьце ЭЗ можа аказаць неацэнную дапамогу Беларусі ў фармаваньні інстытутаў, здольных забясьпечыць якасьць і ўстойлівасьць дэмакратыі і рынкавай эканомікі, збліжэньне палітычнага, эканамічнага і сацыяльнага ладу краіны з эўрапейскімі стандартамі. Канкрэтным кірункам дзейнасьці можа быць тэхнічнае судзеяньне ў ажыццяўленьні палітычных і эканамічных рэформаў. Напрыклад, для фіксаваньня будучыні Беларусі як эўрапейскай дэмакратычнай дзяржавы важную ролю можа адыграць экспертная дапамога ў канстытуцыйнай рэформе і фармаваньні дэмакратычных інстытутаў, выпрацоўцы новага заканадаўства, якое рэгулявацьме як дзейнасьць дзяржавы і яе ўзаемаадносін з грамадствам (заканадаўства аб дзяржаўнай службе, доступу да інфармацыі, забесьпячэньні грамадзянскага кантролю над сілавымі структурамі) і г. д. Асаблівую ўвагу, улічваючы наступствы аўтарытарнага рэжыму, варта зьвярнуць

на дапамогу ў рэфармаваньні судовай сыстэмы і мясцовага самакіраваньня, трансляцыі досьведу краінаў Цэнтральнай і Ўсходняй Эўропы, якія яшчэ нядаўна сутыкаліся з падобнымі праблемамі. Дапамога ў ажыццяўленьні эканамічных рэформаў можа сумяшчаць тэхнічны (судзьяньне ў фармаваньні рынкавых інстытутаў, распрацоўцы прыватызацыйных праграмаў, праграмаў рэфармаваньня асобных галінаў, напрыклад, банкаўскага сэктару ці сельскай гаспадаркі, рэформе заканадаўства, што рэгулюе эканамічныя адносіны) і фінансавы кірунак (стварэньне «страховачных мэханізмаў» на першым этапе рэформаў шляхам наданьня стабілізацыйнага фонду, адкрыцьцё крэдытных лініяў для выдзяленьня гандлёвых і інвэстыцыйных крэдытаў і г. д.). Сэнс эўрапейскага судзьяньня беларускім рэформам у тым, каб яны максымальна набліжалі Беларусь да стандартаў Эўразьвязу ў кожным аспэктэ палітычных і эканамічных пераўтварэньняў.

Найважнейшым фактарам дапамогі беларускім рэформам павінна стаць ня толькі тэхнічная, але і іх палітычная падтрымка, пра якую сьведчыла б гатовасьць самога ЭЗ выразна акрэсьліць новы вэктар стратэгічных узаемаадносінаў, які адкрыў бы новыя пэрспэктывы для беларускага грамадства, стымуляваў бы эліты да правядзеньня глыбейшых рэформаў. Практычнай праявай такой падтрымкі ў кароткатэрміновай пэрспэктыве сталі б лібэралізацыя гандлю і візавага рэжыму, што дало б магчымасьць максымальна пашырыць грамадзкую базу падтрымкі эўрапейскага шляху разьвіцьця для Беларусі. Найважнейшым стратэгічным крокам для Беларусі стала б вызначэньне ўмоваў і часовай пэрспэктывы, у якіх было б магчымым падпісаньне пагадненьня пра асацыяваньне Беларусі з ЭЗ. У гэтым выпадку стане магчымым пераход ад тэхнічнай дапамогі беларускім рэформам (паводле той, якая аказваецца ў межах праграмы TACIS ці міжнароднымі фінансавымі ўстановамі) да новых формаў праграмаў, падобных да праграмаў PHARE для краінаў-кандыдатаў на ўступленьне ў Эўразьвяз ці праграмы CARDS у рамках пагадненьня аб стабілізацыі і асацыяцыі на Балканах.

Нарэшце, трэці этап, у выпадку рэалізацыі двух папярэдніх, павінен прывесьці да ўсталяваньня трывалых інстытуцыйных узаемасувязяў паміж Беларусью і ЭЗ і прыняцьця Беларусью «*acquis communautaire*». На цяперашні момант цяжка

меркаваць, ці здолее Беларусь нарэшце стаць чальцом Эўразьвязу. Аднак варта памятаць, што час мяняе межы магчымага. Сёньня размова пра будучыню Беларусі ў Эўропе ня менш правамерная, чым размова пра эўрапейскую інтэграцыю цэнтральна- і ўсходнеэўрапейскіх краінаў паўтара дзесяцігодзьдзя таму. Сёньня гэтыя краіны стаяць на парозе далучэньня да ЭЗ. Няма падставаў лічыць, што Беларусь ня здолее прайсьці гэці ж шлях у будучыні.